

ILKKA NIINILUOTO

Historia tiedeyhteisössä

Lyhyt vastaus kysymykseen historian asemasta tiedeyhteisössä voisi olla: hyvä, ellei suorastaan erinomainen. Historialla on kaikkien tunnustama merkittävä tehtävä akateemisena tutkimus- ja opetusalanana. Historian suhteesta muihin tieteenaloihin voidaan kuitenkin käydä filosofisia kiistoja, jotka liittyvät mm. aikaan, muutokseen, kausaliteettiin, selittämiseen, ymmärtämiseen, totuuteen, kertomiseen ja päättelyyn.

■ Ennen filosofisia pohdintoja voimme valaista historian asemaa historiallisesta näkökulmasta: tieteenalojen luonne on mielenkiintoisella tavalla nähtävissä siinä, miten niistä on muovautunut akateemisia oppialoja.¹ Historia ei tässä suhteessa muodosta poikkeusta, vaikka historiankirjoituksen juuret toki ulottuvatkin antiikin Kreikkaan, jossa menneisyyttä – erityisesti hallitsijoiden urotekoja – ryhdyttiin tallentamaan muistiin kronikkojen ja kertomusten muodossa.² Itse asiassa ”historiallisen ajan” laskeminen on tapana aloittaa kirjoitustaidon keksimisestä saakka. Historia joutui kuitenkin käymään pitkän marssin tiedeyhteisöön, kun sillä ei ollut mitään itsestään selvää paikkaa keskiajalla aristoteeliseen systematiikkaan perustuvassa tieteiden luokittelussa ja tämän pohjalle rakennetussa yliopistolaitoksessa.

Historia yliopistossa

Päiviö Tommila aloittaa katsauksensa Suomen historiantutkimukseen toteamalla, että historia kuului niihin perustieteisiin, jotka Turun akatemiaa perustettaessa 1640 saivat ”oman professuurin”.³ Filosofit suosivat pikemminkin tulkintaa, jonka mukaan kyseinen virka oli omistettu käytännölliselle filosofialle Aristoteleen määrittelemässä mielessä, ts. etiikalle ja politiikalle. Tosiasiassa nimike ”ethices, politics et historiarum” kattoi etiikan ja valtio-opin ohella historian. Se osoittaa, että tuolloin historia ei ollut vielä irtautunut etiikasta, vaan Ciceron julki lausumien antiikin ihanteiden mukaisesti sen yhtenä tarkoituksena oli kertoa moraalisesti opettavaisia tarinoita. Vasta Turussa professorina 1722–61 toiminutta Algot Scarinia pidetään täysimittaisena historian tutkijana, joka jo ymmärsi lähdekritiikin merkitystä. Suomen historian isäksi kutsuttu Henrik Gabriel Porthan oli kaunopuheisuuden professori. Etiikan ja historian yhteisprofessuurin viimeinen haltija oli runoilijanaakin tunnettu Franz Mikael Franzén, kunnes 1811 käytännöllisen filosofian professuurista erotettiin historia omaksi oppiaineekseen. – Vertailun vuoksi voi todeta, että käytännöllisestä filosofiasta irtautui sosio-

1. Ks. Ilkka Niiniluoto (2002) 'Suomalaisen tutkimuksen suunnat', teoksessa Päiviö Tommila (toim.) *Suomen tieteen historia 4: Tieteen ja tutkimuksen yleinen historia 1880-luvulta lähtien*, Helsinki: WSOY, 603–637.

2. Ks. Päivi Setälä, Pekka Suvanto ja Matti Viikari (toim.) (1983) *Historian kirjoituksen historia*, Helsinki: Gaudeamus.

3. Päiviö Tommila (1999) 'Historia', teoksessa Päiviö Tommila (toim.) *Suomen tieteen historia 2: Humanistiset ja yhteiskuntatieteet*, Helsinki: WSOY, 66.

logia vasta 1927 (ylimääräinen professorin virka), ja valtiotieteellinen tiedekunta muodostettiin 1945. Vastaavasti teoreettisesta filosofiasta erosi psykologia vasta 1948.

Helsingin yliopistossa kirkkohistoria sai professuurin teologiseen tiedekuntaan 1828. Historian arvonnousua osoittaa se, että filosofinen tiedekunta jaettiin 1852 matemaattis-luonnontieteelliseen ja historiallis-kielietieteelliseen tiedekuntaan.⁴ (Jälkimmäinen tiedekunta muuttui 1863 ”osastoksi” ja 1992 ”humanistiseksi tiedekunnaksi”.) Historian professuuri jaettiin 1862 yleiseen historiaan sekä Suomen, Venäjän ja Pohjoismaiden historiaan. Ylimääräiset professuurit perustettiin menneisyyttä tutkiville lähialoille arkeologiaan 1878, taidehistoriaan 1897 ja suomalais-ugrilaiseen kansanrunoudentutkimukseen 1898.

Kun Helsingin yliopisto 1990-luvun puolivälissä sai käyttöönsä Unioninkatu 38:n vanhan klinikkarakennuksen, rehtori Risto Ihamuotila esitti harkittavaksi, että ”Historian taloon” koottaisiin historia-aineet kaikista tiedekunnista. Ehdotus ei toteutunut, mutta historiaa kunnioittavan *Topelia*-nimen saaneeseen yhteisöön muuttivat mm. historian laitos, Renvall-instituutti ja perinnetieteet. Ajatusta historian ja filosofian koamisesta yhdeksi tiedekunnaksi lämmiteltiin myös 2002 käydyssä tiedekuntarakenteita koskevassa keskustelussa. Lopputuloksena oli kuitenkin sen tunnustaminen, että historian tutkimus ja opetus on jo peruuttamattomasti hajaantunut: historia, kielihistoria, taidehistoria, kirjallisuuden historia, filosofian historia ja perinnetieteet humanistisessa tiedekunnassa, kirkkohistoria teologisessa tiedekunnassa, oikeushistoria oikeustieteellisessä tiedekunnassa, talous- ja sosiaalihistoria valtiotieteellisessä tiedekunnassa. On kaikkien yhteisen edun mukaisista, että näissä monissa yhteyksissä on sovellettavissa historiallista näkökulmaa ja siihen liittyvää tieteellistä asiantuntemusta.

Luonnontieteet vs. hengentieteet

Historian asemaa tieteiden kentässä voidaan tarkastella valistuksen ja romantiikan välisen jännitteen valossa. Valistuksen ohjelmaan liittyvän lineaarisen aikakäsityksen

juuria voidaan etsiä juutalais-kristillisestä traditiosta, mutta vallitsevaksi se muodostui vasta uudella ajalla. 1700-luvun ajattelu leimasi edistysoptimismi, jossa hyödyllinen luonnontutkimus ja sosiaaliset reformit nähtiin välineinä ihmisten onnellisuuden lisäämiseksi. Romantiikan vastaiskuna oli korostaa historiallisesti ainutkertaisia tapahtumia, yksilöllistä luovuutta ja kulttuurien rikkautta.

Valistuksen perillisenä voi pitää 1800-luvun positivismia (Auguste Comte), jonka tavoitteena oli soveltaa luonnontieteen havaitsevaa ja kokeellista menetelmää myös systemaattisten ihmis- ja yhteiskuntatieteiden kehittämiseen (sosiologia, taloustiede, kokeellinen psykologia ja kasvatustiede). Tämän tieteenihanteen heijastuksena voi myös pitää historian tutkimuksen ryhtiliikettä (Leopold Ranke), joka asetti tiukat kriteerit lähdekritiikille, jotta päästäisiin objektiivisesti kuvaamaan sitä, ”miten asiat todella olivat”. Romantiikan perintöön taas kuuluvat uudet kielet, runoutta, taidetta ja kansallista kulttuuriperintöä tutkivat tieteenalat. Vaikutteita saatiin myös saksalaisesta luonnontieteiden filosofiasta (Schelling, Goethe), joka korosti maailman spontaanissa muutoksessa ilmeneviä ”morfologisia” muodon ja kasvun lakeja.

Näiden traditioiden yhdistäjänä toimi tavallaan Hegelin rationalistis-idealistinen käsitys maailmanhistorian dialektisista kehityslajeista. Se antoi teoreettisen perustan myös Karl Marxin materialistiselle historiankäsitykselle. Suomessa hegeliläistä historian filosofiaa veivät eteenpäin J. V. Snellman, Zachris Topelius ja Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen. Snellman korosti tältä pohjalta historian keskeistä asemaa: todella tärkeä totuuden laji on historiallinen tieto muutuvista asioista, kun taas ikuisia totuuksia etsivät matematiikka ja luonnontiede eivät samassa mielessä kuulu sivistykseen.

Toinen valistuksen ja romantiikan yhdistäjä oli biologinen evoluution idea (Herbert Spencer, Charles Darwin), joka vaikutti myös sosiaaliantropologiaan ja perinnetieteisiin – hyvinä esimerkkeinä Edvard Westermarckin tutkimukset moraalin synnystä sekä Julius ja Kaarle Krohnnin kehittämä

”suomalainen menetelmä” kansanrunouden tutkimuksessa.⁵

Vaikka historia saavutti akateemista menestystä yliopistolaitoksessa, sen sijoittaminen tieteiden luokitteluihin oli edelleen hankalaa. Tätä osoittaa John Stuart Millin runsaasti luettu teos *A System of Logic* (1843), jonka kirja V käsittelee ”moraalitieteiden logiikkaa” (On the Logic of the Moral Sciences). Esimerkkejä näistä tieteistä ovat ihmismieltä ja ihmisluonteen kehitystä koskevat psykologia ja etologia sekä staattinen ja dynaaminen sosiaalitiede. Comtelta vaikutteita saanut Mill esitti, että näiden alojen edistyksen on tapahduttava soveltamalla niihin fysikaalisten tieteiden metodeja. Mutta vaikka periaatteessa ihmisluontoa koskivat samanlaiset kausaaliset lait kuin ne, joiden avulla tähtitieteessä voidaan etukäteen laskea planeettojen liikkeet, me emme Millin mukaan voisi niitä soveltaa ”deduktiivisesti” (eli syistä vaikutuksiin) kuten fyysikassa: emme tuntisi alkuehtoja tarpeeksi tarkasti, emmekä kykenisi laskemaan monien syiden yhteisvaikutuksia. Siksi meidän on tyydyttävä tendenssejä ilmaiseviin tai approksimatiivisiin empiirisiin yleistyksiin ja ”historialliseen menetelmään”, joka käyttää ”käännetyn deduktion metodia”, ts. lähteet havaituista vaikutuksista ja etsii niitä tuottavia syitä ja lakeja.

Samassa jaksossa Mill tarkasteli toista ”moraalitieteiden” lajia, joka on kiinnostunut keinojen ja tavoitteiden suhteista. Tätä hän kutsuu nimillä ”käytäntö” (*practice*) ja ”taito” (*art*), lukien sen erikoistapauksiksi moraalin ja politiikan (eli aristoteelisen käytännöllisen filosofian). Tässä näkyy hyvin sanan *art* (lat. *ars*, kreik. *tekhne*) monimielisyys: sehän voi tarkoittaa paitsi tekniikkaa ja taidetta myös humanistisia tieteitä. (Helsingin yliopiston humanistinen tiedekunta on englanniksi *The Faculty of Arts*.)

Kun Schiel käänsi Millin teoksen saksaksi 1863, hän käytti termin ”moral sciences” vastineena sanaa *Geisteswissenschaften* eli ”hengentieteet”. Tämän termin omaksui positivismia vastustanut Wilhelm Dilthey, joka korosti ihmistä tutkivien tieteiden erillaisuutta luonnontieteisiin nähden. Käyttäen hyväksi Schleiermacherin teologisessa her-

meneutiikassa eli tulkintaopissa kehittämiä ideoita Dilthey argumentoi, että ihmismieltä ja historiassa esiintyviä ”elämän ilmauksia” on tulkittava ja ymmärrettävä (saks. *verstehen*). Uuskantilaiselta pohjalta Heinrich Rickert erotti toisistaan luonnontieteet ja arvosidonnaiset ”kulttuuritieteet”, kun taas Wilhelm Windelband teki eron lakeja etsivien ”nomoteettisten” tieteiden ja yksityistapahtumista kiinnostuneiden ”idiografisten” tieteiden välillä. Suomessa Rickertin ja Windelbandin inspiroimaa historiatieteen tieteenfilosofiaa kehitteli 1900-luvun alussa teoreettisen filosofian professori Arvi Grotenfelt.

Selittäminen ja ymmärtäminen

Uutta keskustelukierrosta luonnontieteiden ja ”hengentieteiden” suhteesta merkitsi Wienin piirin loogisen empirismin nousu valokeilaan 1920-luvun lopulla. Sen edustajat olivat tavallisesti saaneet koulutuksensa matematiikan tai fysiikan piirissä, joten heitä kiinnosti erityisesti luonnontieteiden teorioiden luonne. Otto Neurath ja Rudolf Carnap puolustivat voimakkaasti tieteen ykseyden ideaa, jota he perustelivat kaiken mielekkään kielenkäytön palautettavuudella yhteen ja samaan ”kokemuksen kieleen”: Carnap puolusti psykologian reduktiota ”fyysikalistiseen kieleen”, Neurath vastaavaa sosiologian reduktiota. Eino Kaila osallistui tähän keskusteluun Yrjö Hirnin juhla-kirjaan 1930 kirjoittamallaan artikkelilla ”Hengentieteellisestä ja luonnontieteellisestä ajatustavasta”.⁶ Toisin kuin muut loogiset empiristit, Kaila oli ammattimies psykologian alalla, mikä antaa lisäpainoa hänen kannanotolleen.

4. Pia Österman (2002) *Sivistyksen voima, Humanistinen tiedekunta*, Helsinki: Helsingin yliopisto.

5. Ks. Ilkka Niiniluoto (1990) 'Luonnon ja kulttuurin evoluutio', teoksessa I. Halonen ja H. Häyry (toim.) *Muutos*, Helsinki: Suomen Filosofinen Yhdistys, 83–100.

6. Ks. Eino Kaila (1930) 'Hengentieteellisestä ja luonnontieteellisestä ajatustavasta', *Jubla-kirja Yrjö Hirnin kuusikymmenvuotispäiväksi*, Helsinki: Otava. Julkaisu uudelleen teoksessa E. Kaila (1990) *Valitut teokset 1*, Helsinki: Otava, 546–560.

Viitaten Diltheyn, Sombartin ja Sprangerin ajatuksiin Kaila kysyy, onko ymmärtämisellä jokin ”korkeampi tietoteoreettinen digniteetti” kuin eksaktien luonnontieteiden käsittämällä ja selittämällä. Kaila puolustaa näkemystä, jonka mukaan tarkoitukset, intentiot ja motiivit eivät tosin ole toiminnan riittäviä perusteita loogisen seurauksen merkityksessä, mutta ne ovat silti tapahtumien kausaalisia perusteita. Siksi ”ns. ymmärtäminen ei ole mitään muuta kuin hengentieteille spesifinen muoto yleistä teoreettista käsittämistä”, joten ”scientia universalis on olemassa”.

Kailan loogisen empirismin ja hahmoteorian tärkeä välittäjä historiantutkimukseen oli hänen oppilaansa Pentti Renvall, jonka teos historiantutkimuksen työmenetelmistä ilmestyi ensin 1947, sitten uusitusmuodossa nimellä *Nykyajan historiantutkimus* (1965). Renvallin oppilaat, kuten Heikki Ylikangas, ovat suosineet historiallisten ilmiöiden kokonaisvaltaista tarkastelua ja niiden selittämistä sosiaalisten rakenteellisten tekijöiden avulla – vetoamatta yksilöllisten toimijoiden vapaaseen tahtoon.

Akateemikko Georg Henrik von Wrightin teos *Explanation and Understanding* (1971) on merkittävä puheenvuoro ”analyytisen hermeneutiikan” piirissä.⁷ Kahdesta tärkeästä opettajastaan, Eino Kailasta ja Ludwig Wittgensteinistä, von Wright on tältä osin lähempänä jälkimmäistä. Hänen mukaansa humanistisiin tieteisiin, erityisesti historiallisiin selityksiin, ei sovi Hempelin deduktiivis-nomologinen eli ”peittävän lain” malli, jossa yksityistapauksia tarkastellaan yleisten lakien alle ”upotettuina”. Sen sijaan ihmistä tutkivissa tieteissä on sovellettava praktisen syllogismin mallia, jossa intentionaalinen teko tulkitaan sen taustalla olevien uskomusten ja halujen valossa. Teon motiivien ja teon välinen suhde ei ole kausaalinen, mikä edellyttäisi syyn ja vaikutuksen olevan erillisiä tapahtumia, vaan looginen tai käsitteellinen.

Filosofian piirissä von Wrightin käsitykselle vaihtoehtoa edustaa ”kausalistinen” teon teoria, jonka mukaan mentaaliset tilat (kuten halut ja uskomukset) ovat ihmismielen kuuluvia teoreettisia entiteettejä, jot-

ka voivat toimia käyttäytymisen kausaalisen selittämisen osina. Tätä näkemystä, joka poikkeaa behavioristien pyrkimyksestä palauttaa käyttäytyminen ärsyke–reaktio-kaavioihin viittaamatta ihmisen tietoisuuden tiloihin, on Suomessa puolustanut Raimo Tuomela.⁸ Itse olen ehdottanut, että praktinen syllogismi voitaisiin muotoilla peittävän lain mallin puitteissa erikoistapauksena probabilistisesta selittämisestä. Tällöin vedotaan todennäköisyyslakeihin, joissa halut ja uskomukset yhdessä antavat henkilölle taipumuksen eli ”propensiteetin” käyttäytyä tietyllä tavalla tietyissä tilanteissa.⁹ Yhteiskunnalliset rakenneselitykset puolestaan voivat vedota lakeihin, joiden mukaan tietynlaiset sosiaaliset tilanteet synnyttävät tendenssejä ja riskejä. Vastaavallaisilla todennäköisyyslaeilla on kiinnostava rooli myös kvanttimekaniikassa, joten ehdotukseni tavallaan lähentää luonnontie- teitä ja historiaa toisiinsa.

Muutenkin voi todeta, että vertailut luonnontieteiden ja ihmistieteiden välillä ovat yleensä olleet riippuvaisia siitä, miten kunakin aikana on ymmärretty luonnontutkimuksen luonne. Vanha standardikäsitys luonnontieteestä pohjautui newtonilaiseen deterministiseen mekaniikkaan ja koviin kvantitatiivisiin menetelmiin. Kun käsitykset luonnontieteiden filosofiasta ovat kokeneet radikaaleja vaihteluita 1900-luvun jälkipuoliskolla (mm. Popperin ja Kuhnin vaikutuksesta), erot tieteenalojen välillä tulisi asettaa uudella tavalla tarkastelun kohteeksi. Esimerkiksi vastakkainasettelu ”positiivismin ja hermeneutiikan” välillä joutuu uuteen valoon, jos luonnontieteetkään eivät noudata vanhan positiivismin mukaisia toimintatapoja.¹⁰

Havainto ja tulkinta

Luonnontieteiden perusoperaatio on aistihavainto, jonka tukena usein käytetään mitauslaitteita ja tutkijoiden järjestämiä kokeita. Tutkijalla on kohde X, josta hän pyrkii selvittämään, millainen X on ja miten X käyttäytyy erilaisissa koetilanteissa. Tyypillisesti tutkija selittää X:n käyttäytymistä postuloimalla X:n ilmenemisen taakse joitakin mekanismeja ja prosesseja Y, jotka tuotta-

vat X:n. Esimerkiksi tutkija saattaa tehdä kokeita hiukkaskiihdyttimellä, jolloin välittömänä kohteena X ovat ilmaisimien avulla mitatut energiapurkaukset. Selitys Y koostuu teoreettisista oletuksista, joiden mukaan aineen perusrakenteen osia ovat välittömän havainnon ulkopuolella olevat mikromaailman hiukkaset ja voimakentät. Kyseinen teoria antaa tällöin Y:n avulla ”tulkinnan” havaittavalle ilmiölle X.

Jos kohteena X on ihmisen havaittava käyttäytyminen, niin tutkija voi jälleen ”tulkita” X:ää olettamalla, että sen takana on henkilön ajatuksiin, uskomuksiin, tunteisiin ja haluihin liittyviä mentaalisia tiloja Y. Neurofysiologi tulkitsee edelleen nämä mentaalitilat ihmisen aivojen ja keskushermoston fysikaaliseksi tiloiksi. Sosiologi puolestaan voi asettaa Y:n paikalle ko. henkilön yhteiskunnalliseen asemaan ja tilanteeseen liittyviä vaikuttavia tekijöitä. Kummassakaan tapauksessa tällaiset tekijät Y eivät välttämättä ole sellaisia, että toimiva henkilö itse tiedostaisi ne, joten tulkinta tässä mielessä muistuttaa luonnontieteellistä teorianmuodostusta.

Ihmistieteissä puhutaan ”tulkinnasta” kuitenkin myös toisessa merkityksessä. Ihmismieleen tai ihmisen luomaan kulttuuriin kuuluvilla ilmiöillä on myös niiden tekijän antama merkitys. Siksi voimme aina kysyä teosta, eleestä, taideteoksesta tai muusta kulttuurientiteetistä, mikä sen merkitys on tekijän kannalta. Vasta tämän merkityskysymyksen jälkeen, siis ymmärrettyämme mistä X:ssä on kysymys, me voimme lähteä etsimään selitystä X:lle. Esimerkiksi historian tutkijalle ei riitä, että hän *näkee* löytämänsä vanhan dokumentin, vaan hänen on myös ymmärrettävä, mitä siinä oleva teksti *merkitsee*, ts. mitä tekstin kirjoittaja on sillä alunperin tarkoittanut tai mikä sen asema omassa kulttuurissaan on ollut. Vasta tämän jälkeen hän voi pohtia lähdekriittisesti sitä, onko ko. dokumentti aito ja kerroo se jotain totta omasta ajastaan.

Edellä luonnehdittu erottelu tekijän ja tutkijan merkityksen välillä vastaa kulttuurintutkijoiden eroa *emic*- ja *etic*-lähestymistapojen välillä: edellinen tarkastelee kohdettaan sen tekijöiden tai ”kannattajien”

oman käsitteellisen kehikon kautta, jälkimmäinen taas esittää tutkijan käsitteillä kuvauksen tästä ilmiöstä. Vastaavaa eroa ei ole luonnontieteessä, jossa kohteilla ei ole niiden itse asettamaa ”merkitystä”. Tämän takia merkkiopista eli semiotiikasta on tullut tärkeä yleismenetelmä humanistisiin tietoihin.

Näin hahmoteltu ero luonnontieteiden ja ihmistieteiden välillä voidaan kuitenkin josain määrin problematisoida: jälkimmäisten tieteiden tutkimuskohteena eivät aina ole yksilöjen suorittamat teot, vaan historiassa agentteina eli toimijoina esiintyy myös sosiaalisia instituutioita, kuten ryhmät, organisaatiot, yritykset, valtiot ja aatteet. Raimo Tuomela (2002) on sofistikoituneesti osoittamaan, että ryhmien toiminnan takana voivat olla niiden jäsenten jakamat kollektiiviset uskomukset ja ”me-intentiot”. Metodologisten individualistien mukaan kaikki sosiaaliset ilmiöt palautuvatkin viime kädessä yksilöiden ”mikrotasolle”. Sen sijaan holistien mukaan me voimme tutkia myös ”makrotason” ilmiöitä suhteellisen itsenäisinä. Esimerkiksi organisaatiot voivat olla paitsi oikeushenkilöitä myös moraalisia subjekteja, joiden velvoitteet ja valinnat eivät ole palautettavissa niitä kulloinkin edustavien yksilöiden toimintoihin. Jos näin on, niiden toiminnan selittämisen on viitattava institutionaalsiin tekijöihin, joita ei voi tyhjentää *emic*-tyyppisillä menetelmillä eli ymmärtämällä yksilöiden itse tiedostamia aikomuksia.

Historia, aika ja retroduktio

Historiantutkimus erotetaan joskus systemaattisista tieteistä sanomalla, että edellinen on olennaisella tavalla aikaan liittyvä, jälkimmäinen taas koskee nykyhetkeä tai ajattomia säännönmukaisuuksia. Siinä, missä historia tutkii menneisyyttä, sen sisartie-

7. G. H. von Wright (1971) *Explanation and Understanding*, Ithaca: Cornell University Press.

8. Raimo Tuomela (1995) *The Importance of Us*, Stanford: Stanford University Press.

9. Ilkka Niiniluoto (1983) *Tieteellinen päättely ja selittäminen*, Helsinki: Otava.

10. Ks. Niiniluoto (1983).

de tulevaisuudentutkimus tutkii tulevaisuutta.¹¹

Edellä sanottu on kuitenkin yksinkertainen: systemaattiset luonnontieteet (kuten Newtonin mekaniikka, lämpöoppi) voivat tutkia dynaamisia systeemejä ja niiden muutosta hallitsevia dynaamisia invariansseja. Vastaavasti systemaattinen yhteiskuntatiede (kuten sosiologia, taloustiede) voi tarkastella ajallisesti muuttuvia ilmiöitä. Ihmiskunnan menneisyyttä kirjoitettujen lähteiden avulla tutkivan historiatieteen lisäksi on olemassa ihmiskunnan esihistorian tutkimusta (arkeologia, antropologia) sekä ”luonnonhistoriaa”, jossa saatetaan rekonstruoida koko maailmankaikkeuden ensimmäisiä sekunteja alkuräjähdyksen jälkeen (kosmologia), maapallon muotoutumista (geologia) tai kasvi- ja eläinlajien syntyä (paleontologia, evoluutiobiologia).

Vaikka historian tutkimukseen liittyy omia metodikysymyksiä, jotka liittyvät erityisesti lähdekritiikkiin,¹² tapa tehdä päätelmiä menneisyydestä nykyhetkeä koskevan tietämyksen valossa on rakenteeltaan samanlainen ihmis- ja luonnontieteissä. Kummassakin tapauksessa on kyse ajassa taaksepäin kulkevasta päättelystä, jota Charles S. Peirce seuraten kutsutaan *abduktioksi* tai *retroduktioksi*.¹³ Joskus puhutaan myös ”postdiktioista” (jäljittämisestä) vastakohtana ”prediktioille” (ennustamiselle). Peirce’n oma esimerkki retroduktiosta oli Napoleon Bonaparte: nyt olemassaolevat dokumentit (tekstit, kuvat) tulkitaan jäljiksi, joiden alkulähteenä on ollut todellinen henkilö. Tämä päättely etenee vaikutuksista syihin, nykyisestä menneisyyteen: Napoleonin olemassaolo on paras selitys nyt hallussamme olevalle historialliselle ”datalle”.¹⁴ Päättelyn rakenne on olennaisesti samankaltainen kuin luonnontieteiden soveltamassa hypoteesin menetelmässä, jossa jokin havaittava ilmiö X selitetään sen synnyttävän teoreettisen perustan Y avulla.

Abduktiivisen menetelmän haasteena voi pitää kysymystä siitä, millaista historiallisten tapahtumien määräytyminen on. Jotta voisimme retroduktiolla päätellä Y:n lähtien X:stä, tulisi olla jonkinlainen kausaalinen ketju tai laki, jonka kautta Y:stä syntyy tai

aiheutuu X, jolloin Y myös selittää X:n. Edellyttääkö tämä uskoa erityisiin historian lakeihin? Karl Popper tunnetussa ”historismin” kritiikissään kielsi historian lait, mutta hänen päämaalinaan olivat spekulatiivisen historianfilosofian oletamat kehityslait, joiden mukaan maailman kulku on määrätty edistymään tai taantumaan kohti jotain ennalta asetettua päämäärää.¹⁵ Vaikka aktuaalisessa historiassa toteutuneet tapahtumat muodostavat ainutkertaisen sarjan, Popper ei kuitenkaan kieltänyt sitä, että maailman kulku määräytyy monien – pääasiassa probabilististen – lainomaisuuksien yhteisvaikutuksena. Tämä riittää abduktiivisen päättelyn mahdollisuudelle, vaikka samalla myönnetäänkin, että maailmassa esiintyy myös monia sellaisia ilmiöitä, jotka ovat yllättäviä yhteensattumia ilman kenenkään tietoista tarkoitusta.

Historian kertomukset

Tieteellisen realismin mukaan tieteen tehtävä on mennä hypoteettisten teorioiden avulla havaittavien ilmiöiden taakse. Tieteenfilosofiassa on kuitenkin esiintynyt koulukuntia, kuten positivismi ja instrumentalismi, jotka ovat kyseenalaistaneet tämän tavoitteen. Positivismin perinteessä ajateltiin Machin fenomenalismin mukaisesti, että tiede vain kuvaa ”taloudellisella” tavalla ja systematisoi havaittavia ilmiöitä. Instrumentalistien mukaan teorioiden kieli ei viittaa mihinkään. Tämä ajattelutapa on saanut uutta tukea näkemyksestä, jonka mukaan inhimillinen kieli ei ylipäätään esitä mitään kielen ulkoisia asiainiloja. Richard Rorty kutsuu tätä kantaansa ”antirepresentationalismiksi”. Sen vastine eurooppalaisessa filosofiassa on jälkistrukturalistien ja postmodernistien näkemys, jonka mukaan kielen takana tai ulkopuolella ei ole mitään: kieli ei esitä todellisuutta, joten tiedekin on luonteeltaan vain kielen tasolla tapahtuvaa retoriikkaa, neuvottelua, vaikuttamista ja valankäyttöä. Sosiaaliset konstruktivistit, kuten tieteen sosiologi Bruno Latour, puolestaan esittävät, että kieli ja muut sosiaaliset käytännöt ”rakentavat” ne oliot, jotka jälkikäteen näyttävät ikään kuin tieteen tutkimina olioina.

Historian piirissä mielenkiintoista konstruktivismiin muotoa on edustanut hollantilainen Franklin Ankersmit.¹⁶ Hän kiinnittää huomiota historian esitysmuotona narratiiveihin, jotka ovat tutkijan rakentamia tapoja katsoa menneisyyteen, eivät todellisuutta neutraalisti peilaavia väittämiä. Ankersmitin mukaan narratiivit eivät ole tosia tai epätosia kuvauksia meistä riippumattomasta todellisuudesta, vaan niiden ”totuuden” ehtona on sisäinen ykseys ja koherenssi. Esimerkiksi termi ’kylmä sota’ viittaa menneisyyden sijasta menneisyyttä koskeviin narratiivisiin tulkintoihin.

Konstruktivismiin suosio on merkinnyt mielestäni varsin erikoislaatuista tapaa löytää uudelleen tieteen ykseys: sekä luonnontiede että ihmistiede ovat vain kielellisiä rakennelmia ilman totuusarvoa. Realisti näkee tilanteen toisin: tiede pyrkii omien teorioidensa kautta ilmaisemaan mahdollisimman totuudenkaltaista tietoa todellisuudesta – olipa kohteena ihmisestä riippumaton luonto, ihmismieli, menneisyys tai ihmisen rakentamat artefaktit.¹⁷ Tällöin voimme myöntää, että kielellisten ilmaisujen mahdollisuudet ovat moninaiset. Historian kertomukset eivät tietenkään ole identtisiä kohteensa kanssa, vaan ne valikoivat ja kokoaivat kohteeseensa liittyvää aineistoa tavalla, joka auttaa meitä ymmärtämään mennyttä. Totuuden vaatimus – siis vastaavuus menneisyyden tosiasioiden kanssa – erottaa historiantutkimusta fiktiosta, joka myös pyrkii koherentteihin kertomuksiin. Historian tut-

kimus voi työssään käyttää myös metaforia, kuten ’kylmä sota’, mutta niiden osuvuus ja hedelmällisyys riippuvat siitä, millainen maailma todella oli tiettyinä ajanjaksona.

Historia ei ole loppumassa

Vastoin paljon puhuttua Francis Fukuyaman teesiä, historia ei ole loppumassa.¹⁸ On mahdollista spekuloida ajatuksella, että maailmassa on luonnostaan vain äärellinen määrä oliolajeja ja lakeja, joten systemaattinen luonnontiede saattaisi jonakin päivänä saavuttaa täydellisyytensä. Mutta niin kauan kuin universumissa aika jatkuu, ihmislaji jatkaa olemassaoloaan ja tiedeyhteisöä ylläpidetään, syntyy myös yhä uusia kohteita historiantutkimuksen käsiteltäväksi. ■

11. Ks. Matti Kamppinen, Osmo Kuusi ja Sari Söderlund (toim.) (2002) *Tulevaisuudentutkimus*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

12. Ks. Pentti Renvall (1965) *Nykyajan historiantutkimus*, Porvoo: WSOY.

13. Ks. Niiniluoto (1983).

14. Ks. Ilkka Niiniluoto (2000) ’Onko menneisyys todellista?’, teoksessa Sami Pihlström, Arto Siitonen ja Risto Vilkkonen (toim.) *Aika*, Helsinki: Gaudeamus, 246–261.

15. Ks. Karl R. Popper (1957) *The Poverty of Historicism*, London: Routledge.

16. Ks. Jorma Kalela (1993) *Aika, historia ja yleisö: Kirjoituksia historiantutkimuksen lähtökohdista*, Turku: Poliittisen historian laitos, Turun yliopisto.

17. Ks. Niiniluoto (2000).

18. Ks. Ilkka Niiniluoto (1994) ’Loppuuko historia’, teoksessa *Järkeä, arvot ja välineet*, Helsinki: Otava, 302–318.